

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Efnisyfirlit

I. INNGANGUR.....	2
II. STÖÐUMAT EFNAHAGSMÁLA	3
III. HVÆÐ HEFÐUM VIÐ MÁTT OG ÁTT AÐ GERA BETUR?	7
IV. AÐRAR ÁBENDINGAR.....	16
V. NIÐURLAG	17
Viðauki 1.....	18
Viðauki 2.....	19
Viðauki 3.....	20

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

I. INNGANGUR

Frá árinu 1991 hafa orðið miklar framfarir á Íslandi, mikill uppgangur í efnahagslífi sem rekja má til grundvallarbreytinga sem gerðar voru á íslensku hagkerfi undir forystu Sjálfstæðisflokksins. Breytingarnar fólust í einföldun skattkerfisins, lækkun skatta, uppbyggingu hlutabréfamarkaða, lágum fjármagnstekjuskatti, öflugum sjávarútvegi og einkavæðingu fjölda ríkisfyrirtækja. Nýsköpun í atvinnulífinu jókst um leið og atvinnustarfsemin varð fjölbreyttari með fjölda nýrra fyrirtækja og atvinnugreina. Eftir gildistöku EES samningsins var íslensk viðskiptalöggjöf samræmd þeirri löggjöf sem gildi í helstu viðskiptalöndum Íslendinga og mörg séríslensk lagaákvæði sem höfðu takmarkað möguleika íslenskra fyrirtækja voru felld úr gildi.

Í kjölfar þessara breytinga fór hagvöxtur vaxandi samhliða auknum kaupmætti sem jókst meir en á nokkru öðru hagvaxtaskeiði á Íslandi. Ísland komst á lista yfir efnuðustu þjóðir heims og frelsi einstaklinga var í hávegum haft. Þessum jákvæðu og þarflegu breytingum fylgdi mein, kerfisbrestur, sem fyrst kom berlega í ljós árið 2006. Kerfisbrestur þessi var að minnsta kosti að einhverju leyti fyrirsjáanlegur. Nú er Ísland í kreppu og illa statt. Kreppan er ekki sjálfsprottin, samtvinnuðir þættir innanlands og utan voru orsakavaldar.

Erfiðleikana nú verður að setja í samhengi við framfarir undangenginna ára. Þrátt fyrir 11% samdrátt landsframleiðslunnar (VLF) á þessu og næsta ári mun hún engu að síður á árinu 2010 væntanlega verða 55% hærri en á árinu 1995 og árlegur hagvöxtur á þessu tímabili verða 3% að meðaltali. Árlegur hagvöxtur á mann frá 1995 til 2008 var 3% verður væntanlega 2% á mann að meðaltali frá 1995 til 2010. Til samanburðar eru samsvarandi tölur fyrir OECD ríkin 2% hagvöxtur á mann á tímabilinu 1995 til 2007. Góður árangur undanfarinna tveggja áratuga breytir þó ekki því að efnahagsáfallið á Íslandi nú er væntanlega stærra en það sem aðrar þær þjóðir sem við berum okkur saman við munu þurfa að þola þegar allur heimurinn gengur í gegnum niðursveiflu. Þessa staðreynd þurfum við að kryfja til mergjar og leita skýringa á.

Það er Sjálfstæðisflokknum hollt að líta um öxl og reyna að svara því heiðarlega hvað brást og hvað hefði mátt gera betur. Hér er gerð tilraun til að varpa nokkru ljósi á hugsanleg mistök stjórnvalda og stofnana á þeirra vegum á undangengnum árum. Endurmat þetta gerir ráð fyrir að Sjálfstæðisflokkurinn hefði, með öðrum viðbrögum, aðgerðum, m.a. með lagasetningum og/eða breytingum á núgildandi lögum, getað a.m.k. minnkað skaðann sem hrun bankanna hafði á þjóðarhag. Endurmatið er að finna í kafla III.

Hagur þjóðarinnar hlýtur alltaf að sitja í fyrirrúmi hjá sjálfstæðismönnum og því er flokkurinn óhræddur við að greina mistök seinustu ára og hlut forystumanna flokksins sem annarra í þeim. Sjálfstæðisflokkurinn er hafinn yfir persónur og leikendur, hann er til fyrir fólkið í landinu sem þarfnast þess mjög núna að sú stefna sem flokkurinn stendur fyrir nái fram að ganga, en taki tillit til þeirrar gagnrýni sem hér er fram sett. Þá mun Ísland verða fljótara en ella að ná sér á strik. Frelsi með ábyrgð, þar sem einkaframtak, öflug samkeppni og

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

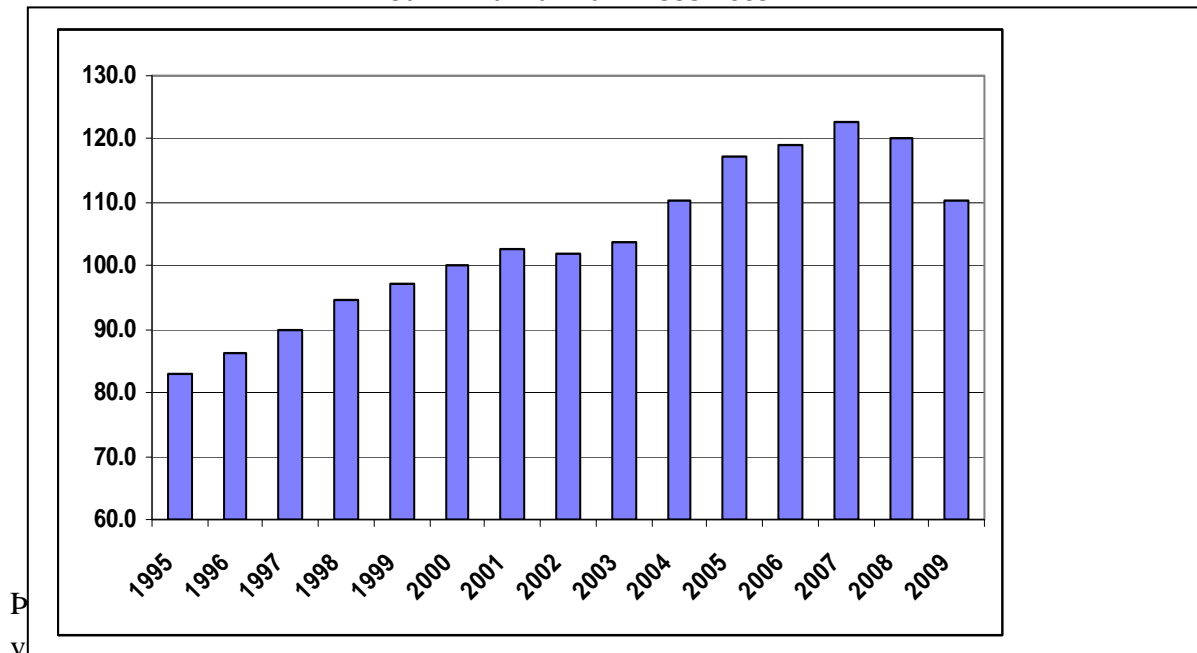
atvinnufrelsi eru í hávegum höfð, mun fljótt skila dugmikilli og kjarkaðri þjóð aftur í fremstu röð á nýjan leik þar sem hún á heima.

Til að átta sig betur á stöðunni eins og hún er, höfum við tekið saman stutt yfirlit um stöðu efnahagsmála. Stöðumatið er að finna í kafla II.

II. STÖÐUMAT EFNAHAGSMÁLA

Frá því á miðjum tíunda áratugnum stóð yfir eitt lengsta og mesta hagvaxtartímabil í íslenski sögu. Verg landsframleiðsla (VLF) jókst um 75% milli ára 1995 til 2008 og VLF á mann jókst um 45%. Til samanburðar má geta að á árunum 1980 til 1995 jókst VLF aðeins um 13%. Meðalhagvöxtur á árabílinu 1995-2008 mælist því vera 4,4% á ári sem á alla mælikvarða telst vera mikil hagvaxtaraukning á svo löngu tímabili. Mjög fá lönd í heiminum hafa náð slíkum árlegum hagvexti eins og hefur verið hér á landi seinasta hálfan annan áratug. Þegar hagvöxturinn hér á landi er borinn saman við hagvöxt í helstu viðmiðunarríkjum kemur í ljós að VLF á mann (1995-2007) jókst um 25% í Evrópulöndum OECD og um 23% á Evrusvæðinu. Hagvöxtur á mann var því mun meiri hér á landi á þessu tímabili. Af nágrannaþjóðum voru það aðeins Írar sem skákuðu okkur í hagvexti. Verulega dró úr þenslu og hagvexti á seinasta ári og benda nýjustu tölur til að hagvöxtur hafi orðið lítil sem enginn árið 2008. Þá dróst kaupmáttur nokkuð saman í fyrsta sinn um margra ára skeið. Þrátt fyrir þennan samdrátt hafði kaupmáttur launa aukist um 40% á árunum 1995-2008 og ríflega 15% frá árinu 2000.

Þróun VLF á mann árin 1995-2009

gengisfall krónunnar í byrjun október. Bæði var að mjög skarpt dró úr allri eftirspurn og fjárfestingum en einnig hafði bankahrúnið mjög óheppileg áhrif á útflutningsstarfsemina.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Áhrif af bankahrununu mun einnig hafa mikil og djúpstæð áhrif á efnahagsframvinduna á næstu árum. Nú er því spáð að VLF dragist saman um 10% á þessu ári og atvinnuleysi hefur farið ört vaxandi.

Horfur í efnahagslífinu hafa versnað til muna við fall bankanna eins og glögglega kemur fram í eftirfarandi töflu.

SAMANBURÐUR Á HAGSPÁM FYRIR OG EFTIR BANKAHRUN

	Fyrir bankahrún		Eftir bankahrún	
	2009	2010	2009	2010
Einkaneysla	-4,7	1,1	-24,1	-1,4
Samneysla	3,8	2,9	1,6	1,6
Fjármunamyndun	3,0	-0,6	-34,5	7,8
Þjóðarútgjöld	-2,5	1,1	-20,6	1,0
Verg landsframleiðsla	-1,6	1,1	-9,6	0,0
Viðskiptajöfnuður	-8,2	-6,0	6,1	5,6
Atvinnuleysi	2,7	3,8	7,8	8,6
Heimild: Þjóðarbúskapurinn 1. okt. 2008 og 20.1.2009				

Þannig var reiknað með því fyrir bankahrúnið að hagvöxturinn yrði neikvæður um tæp 2% á þessu ári og en tæki við sér á ný árið 2010. Þótti flestum nóg um það bakslag en eftir hrúnið blasir við að hagvöxturinn verði neikvæður um 10% á þessum tveimur árum.

Mikill samdráttur er fyrirsjáanlegur í fjárfestingum og einkaneyslu á árinu. Fall krónunnar hefur haft mikil neikvæð áhrif á efnahagsreikninga fyrirtækja og skulda- og eignastöðu einstaklinga. Þá hafa lífeyrissjóðir orðið fyrir verulegum skelli og einnig hefur hluti af sparnaði einstaklinga rýrnað (peningamarkaðssjóðir og viðbótalífeyrissparnaður). Einnig hafa mikil verðmæti tapast við verðfall hlutabréfa og vegna verulegrar lækkunar á raunverði húsnæðis og það dregur úr getu og vilja til framkvæmda og neyslu.

Aðgengi fyrirtækja og einstaklinga að lánsfé er mjög takmarkað og nær alger þurrð á langtímafjármagni. Fjármagnskostnaður er mjög hár vegna hás vaxtastigs innanlands og vegna og mjög hárra áhættuálaga á erlend lán ef þau þá fást yfirleitt. Kaupmáttur ráðstöfunartekna hefur dregist saman og mun dragast enn meira saman á árinu. Skuldir ríkisins koma til með að aukast mjög og gætu numið 500-700 milljörðum króna þegar miðað er við nettó vaxtaberandi skuldir. Þá er fyrirsjáanleg mikil aukning atvinnuleysis og minnkandi atvinnuþátttaka. Eini jákvæði þátturinn í þessari þróun er að vöruskipta- og þjónustujöfnuður verður jákvæður á þessu ári vegna mikils samdráttar í innflutningi en aukningar í útflutningi.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Verðbólga, sem aukist hefur mjög hratt frá miðju ári 2007, náði hámarki í byrjun þessa árs og flest bendir til þess að hún muni lækka hratt næstu mánuðum. Spár segja verðbólgu verða um 5% undir lok þessa árs og fari í 2,5% á 1. ársfjórðungi 2010. Ástæður þess að hratt dregur úr verðbólgu eru m.a. vaxandi framleiðslulaki vegna minnkandi heildareftirspurnar í hagkerfinu, þá verða launahækkunarir í lágmarki á næstu mánuðum og kemur þar fram áhrif vaxandi atvinnuleysis. Húsnæðisverðbólgan er liðin hjá og nafnverð íbúðahúsnæðis fer lækkandi. Áhrif af gengisfallinu á verðbólguna eru að fjara út og gengisþróun næstu mánaða verður hagstæðari. Með mikilli lækkun verðbólgu og almennum efnahagslegum samdrætti hafa skapast skilyrði fyrir snarpri lækkun stýrivaxta. En vaxtastig á langtímalánum mun mjög mótast af aukinni lánsfjárbörf hins opinbera á næstu misserum.

Í þeim hagspám sem lagðar hafa verið fram er gengið út frá því að gengi krónunnar muni styrkjast á næstunni. Bent er á að gengið er núna langt undir langtímaþvægisgengi og raungengi krónunnar er jafnframt mjög lágt. Erfitt er þó að leggja mat á þróun gengis næstu mánuði m.a. vegna gjaldeyrishafta. Miklu máli skiptir við þróun gengis að fjármagnsstraumar til landsins séu með eðlilegu móti og í takt við verðmæti útflutnings vöru og þjónustu. Þá skiptir lykilmáli að það takist að losa þá hengju sem yfir er og felst í skuldabréfum í eigu útlendinga án þess að fjármagnsflæði snúist á verri veg og valdi frekari lækkun gjaldmiðilsins.

Þá munu viðskiptakjör versna á þessu ári um 3-4% en rýrnun viðskiptakjara nam milli 7-8% á síðasta ári. Hér kemur saman að verð á áli hefur lækkað um ríflega helming frá miðju síðasta ári og þá hefur verð sjávarafurða einnig farið lækkandi. Þessi skarpa rýrnun á viðskiptakjörum gerir stöðu þjóðarbúskaparins enn verri en ella.

Atvinnuleysi hefur aukist mjög hratt á seinustu mánuðum og mun aukast áfram út þetta ár. Skv. spá Seðlabankans frá 29. jan. sl. mun atvinnuleysi verða í 9,4% á þessu ári og fara í tæplega 10% árið 2010, en fjármálaráðuneytið spáir heldur minna atvinnuleysi, eða tæplega 8% á þessu ári og tæplega 9% á því næsta.

Mikill halli er að myndast í rekstri hin opinbera og gæti hallinn numið allt að 200 ma.kr. á þessu ári. Skuldastaða ríkisins mun því versna stórlega, bæði vegna rekstrarhallast en einnig vegna byrða sem leiða af bankahruninu. Talið er að nettóskuldir ríkisins muni nema 800 milljörðum króna í árslok 2009 og verði 58% af VLF. Vaxtaberandi skuldir verða þó lægri eða milli 500 og 700 milljörðum eða 40% - 50% af VLF.

Staðan 2009 og 2010

Samkvæmt hagspám mun verða verulegur samdráttur í vergri landsframleiðslu (VLF) á þessu ári, lítilsháttar samdráttur árið 2010 en á árinu 2011 mun væntanlega verða tæplega 4% hagvöxtur á ný. Þetta fall í VLF á þessu ári mun samsvara því að hún verður á líku stigi og var árið 2005. Þá mun VLF á mann verða með svipuðu móti og árið 2004. Ástæða þess að

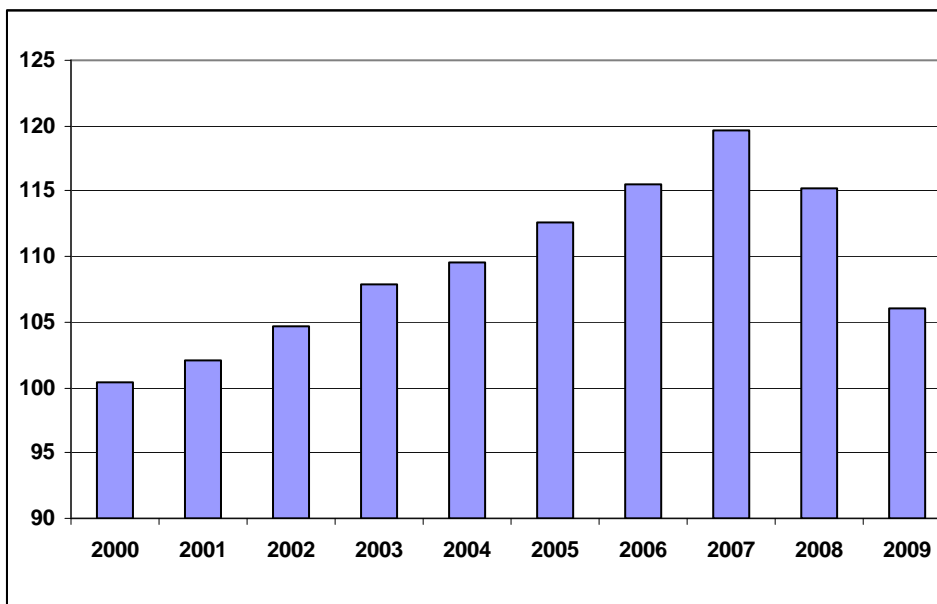
Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

ekki fer verr en þetta liggur í þeim mikla hagsvexti sem varð á árunum 2004-2007.

Kaupmáttur launa minnkaði verulega á seinasta ári og mun minnka áfram á þessu ári eða samanlagt um 12%. Þrátt fyrir það er því spáð að kaupmátturinn verði svipaður og var árin 2002-2003. Tekið skal fram að kaupmáttur ráðstöfunartekna, en þá er tekið tillit til skatta og atvinnuleysis, mun dragast talsvert meira saman en kaupmáttur launa eða um 22% árin 2008 og 2009.

Þróun kaupmáttar launa frá 2000-2009

Heimshagkerfið

Í kjölfar bankakreppunnar hafa hagvaxtarhorfur á þessu ári versnað til muna um allan heim. Mestur verður samdrátturinn í þróuðum iðnríkjum, þ.m.t. helstu viðskiptalöndum Íslendinga. Nokkuð minna mun draga úr hagvexti að tiltölu í þeim löndum sem hagvöxtur hefur verið öflugastur, s.s. í Kína og Indlandi. Töluvert dregur úr heimsverslun vegna minnkandi eftirspurnar og hefur það neikvæð áhrif á verð helstu útflutningsafurða okkar. Þá kann samdráttur í ráðstöfunartekjum og almennri eftirspurn að hafa neikvæð áhrif á útflutning þjónustu, s.s. tekjur af erlendum ferðamönnum. Mikið hefur dregið úr verðbólgu í heiminum og vextir hafa farið lakkandi en vaxtaálag lánastofnana hefur almennt hækkað mjög. Stýrivextir seðlabanka eru víðast í sögulegu lágmarki og hafa farið hratt lakkandi á seinustu mánuðum.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Samanburður á hagvaxtarspám helstu viðskiptalanda Íslendinga frá því haustið 2008 og í janúar 2009

Í %	2009	2010	2011
Spá VLF í helstu viðskiptalöndum fyrir hrún	1,05	2,07	2,36
Spá VLF eftir hrún í helstu viðskiptalöndum	-0,88	1,08	2,26
Verðbólguþá haust 08	2,6	1,96	2,0
Verðbólguþá jan.09	1,23	1,8	2,35

Heimild: Seðlabanki Íslands

III. HVAD HEFÐUM VIÐ MÁTT OG ÁTT AÐ GERA BETUR?

Hrun íslensku bankanna gerðist sl. haust þegar kreppan á alþjóðlegum fjármálamörkuðum var að grafa um sig og dýpka eftir fall Lehman Brothers, eins helsta banka Bandaríkjanna sem var lykilbanki í alþjóðlegum fjármálaviðskiptum. Miklir erfiðleikar höfðu þá blasað við íslensku bönkunum allt frá því að vandi vegna undirmáslána í Bandaríkjunum komu upp á yfirborðið síðsumars 2007. Hratt hafði verið þengt að íslensku bönkunum á alþjóðlegum fjármagnsmörkuðum og hátt skuldatryggingaálag skapaði nánast umsátursástand um íslenska fjármálamarkaðinn. Bankarnir reyndu að flytja fjármögnun sína frá millibankalánum til innlána en það reyndist á of veikum grunni byggt og eftir fall Lehman Brothers varð vandi íslensku bankanna fljótt óviðráðanlegur. Íslensku bankarnir hefðu líklega lent í verulegum erfiðleikum án fjármálakreppunnar en væntanlega hefði lendingin orðið mun mýkri ef hrúnið hefði ekki átt sér stað í miðri alþjóðakreppu. Óvíða er kreppan jafn djúp og hér – þess vegna verður að gera því skóna að vandinn sé að miklu leyti heimatilbúinn. Eftirfarandi umfjöllun snýst fyrst og fremst um þennan heimatilbúna vanda og við reynum að svara spurningunni „Hvað hefði Sjálfstæðisflokkurinn mátt og átt að gera betur?“ Margar mismunandi skoðanir eru til á því hver mestu mistök Sjálfstæðisflokksins hafa verið.

Í Sjálfstæðisflokknum rúmast margar hugmyndir og skoðanir sem leitast er við að gera skil. Í þessum kafla er því bæði fjallað um þau atriði sem afgerandi meirihluti þeirra sem tóku þátt í starfinu eru sammála um og jafnframt komið til skila öðrum sjónarmiðum sem fram komu.

1) HAGSTJÓRN OG HRUN BANKANNA

Seðlabanki Íslands fer með stjórn peningamála, vinnur að fjármálastöðugleika auk margvíslegrar annar starfsemi. Meginmarkmið bankans er að viðhalda stöðugleika í verðlagsmálum. Önnur mikilvæg verkefni snúa að varðveislu gjaldeyrisvarasjóðsins og stuðla að öruggu og virku fjármálakerfi. M.a. getur bankinn veitt fjármálastofnunum tímabundið

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

fyrirgreiðslu til að fleyta þeim yfir lausafjárnanda sé það talið nauðsynlegt til að varðveita traust á fjármálakerfinu.

- a) **UPPGANGUR FJÁRMÁLAGEIRANS.** Stjórnvöld og Seðlabankinn brugðust of seint við mikilli stækkun bankakerfisins. Nauðsynlegt hefði verið að auka eigið fé Seðlabankans og stækka gjaldeyrisvarasjóðinn hraðar og meira samhliða stækkun bankanna á þeim tíma sem lántökur í erlendri mynt á hæfilegum kjörum voru í boði, eða stemma stigu við stækkun bankanna. Umfjöllun um stærð og kostnaður við fjármögnun stærri gjaldeyrisvarasjóðs komst aldrei í gang fyrir alvöru. Áhugi íslenskra stjórnámálanna og forkólfa atvinnulífsins á að gera Ísland að alþjóðlegri fjármálamiðstöð var of mikill og menn gáðu ekki að sér og mátu ekki rétt eða litu framhjá hættunni sem af því gæti stafað m.a. með hliðsjón af smæð myntarinnar og íslenska hagkerfisins.

Þróunin sem hófst með kapphlaupi banka og Íbúðalánasjóðs, samhliða aðgengi að ódýrum erlendum lánnum, var með þeim hætti að stjórnvöldum og Seðlabankanum bar án nokkurs vafa að grípa í taumana. Seðlabankinn hafði ásamt fleirum vissulega upp varnaðarorð en hann og Fjármálaeftirlitið voru engu að síður máttlítil gegn þeim pólitíska vilja sem birtist í hækkun íbúðalána og auknum aðgangi að þeim.

Seðlabankinn hefði getað sett á hærri lausafjárkröfur á bankana en hér giltu og voru í samræmi við það sem annars staðar tíðkaðist. Til þeirra aðgerða var þó ekki gripið vegna þess að í umhverfi bankanna var hægt að veita lán til Íslands og íslenskra viðskiptavina úr mörgum áttum og aukin bindiskylda hefði því þrengrt fyrst og fremst að sparisjóðum og öðrum stofnunum með ógreiðan aðgang að erlendum fjármálamörkuðum. Þá hefði ríkissjóður getað aukið framboð sitt af ríkisbréfum sem Seðlabankinn hefði selt og dregið þannig inn lausafé. Seðlabankinn og Fjármálaeftirlitið hefðu einnig í sameiningu átt að kanna mun betur og draga fram á hvaða viðskiptalegu forsendum bankarnir voru að keppa við Íbúðalánasjóð í lánveitingum. Ekki verður séð að bankarnir hafi haft venjulegan hagnað af þessum lánveitingum þegar litið er til þeirra viðskiptaskilmála sem giltu eða aðstæðna við fjármögnun bankanna. Ennfremur fjármögnuðu bankarnir og aðrir aðilar sjálfar byggingaframkvæmdirnar, bæði íbúðarhúsnæði og atvinnuhúsnæði á mjög háum vöxtum sem gat ekki gengið nema í samfelldum vexti og verðhækkunum á markaðnum. Við þessar aðstæður hefðu þurft að liggja fyrir mun betri upplýsingar hjá opinberum aðilum um framkvæmdamagn og framkvæmdaáform á hverjum tíma þannig að hægt væri að gera kröfur til bankanna um raunhæfara áhættumat á lánveitingum.

Seðlabankinn hefur ekki, samkvæmt gildandi lögum, boðvald yfir fjármálafyrirtækjum sem uppfylla skilyrði laga um eigið fé og lausafé. Slík íhlutunarheimild tíðkast ekki í frjálsum hagkerfum. Umsjónarvald og ábyrgð bankans felst ekki síst í að beina tilmælum til bankanna og vara við þegar stefnir í óefni. Hér hefði Seðlabankinn mátt vera mun afdráttarlausari gagnvart

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

fjármálastofnum og stjórnvöldum. Bankinn hefði getað sett bönkunum stólinn fyrir dyrnar með t.d. að takmarka eða skilyrða aðgengi þeirra að lausafjárstuðingi (endurhverf viðskipti) ef þeir drægju ekki úr erlendum umsvifum eða flyttu hluta af starfsemi sinni erlendis. Þetta á bæði við strax á árinu 2006 og ekki síður þegar líða tók á árið 2007. Á hinn bóginn breyttist þessi staða þegar bankarnir tóku að safna skuldum við Seðlabankann. Þá bar honum að neita þeim um óskilyrta fyrirgreiðslu.

Miklar lánveitingar Seðlabankans til bankanna gegnum svokölluð endurhverf viðskipti, bæði upphæð lánveitinga til einstakra banka og þau veð sem komu frá bönkunum og lánað var út á, og féllu að hluta á íslenskan almenning eru gagnrýniverð og skoðast í ljósi sögunnar sem alvarleg mistök. Seðlabankanum var í lófa lagið að taka bein veð í eignasöfnum bankanna og það hefði verið skynsamlegra ekki síst í ljósi þess að hann taldi íslensku bankana ekki standa á nægilega traustum grunni. Vissulega er það hlutverk Seðlabankans að lána bönkum í lausafjársvanda en hann gat tekið minni áhættu í þeim viðskiptum.

- b) **ICESAVE.** Ein stærstu mistök stjórnvalda voru að samþykkja fyrir sitt leyti innlánsöfnun íslensku bankanna á erlendri grundu í gegnum eigin útibú (fyrst og fremst Icesave) sem féllu undir íslenskar innstæðutryggingar. Hvað sem lagatúlkun á formlegum skuldbindingum landsins leið mátti bankanum vera ljóst að innan EES var reiknað með að innlán væru tryggð og að viðbrögð yrðu hörð ef undan því væri vikist. Greiðslur bankanna til tryggingarsjóðs innstæðna voru of lágar þegar tekið er tillit til áhættu og útpenslu bankanna. Hin öra aukning innlána þeirra sem fengin voru utan Íslands hefðu að réttu lagi átt að kalla á stóraukin framlög til sjóðsins. Stóra málið varðandi Icesave er að hve miklu leyti eðlilegt sé að einkaaðilar geti með formlegum eða óformlegum hætti skuldbundið ríkið eða skattgreiðendur gagnvart erlendum aðilum, án þeirra samþykkis, jafnvel með því að takast á, fyrir hönd íslenskra skattgreiðenda, miklar ábyrgðir í öðrum ríkjum. Augljóst er að það er gat í alþjóðlegu regluverki hvað þetta varðar. En það breytir því ekki að bönkunum sjálfum sérstaklega, Seðlabankanum, Fjármálaeftirlitinu og ríkisstjórninni átti að vera ljóst að þarna var verið að taka ósanngjarna og óeðlilega áhættu fyrir hönd skattgreiðenda og ekkert samkvæmt EES samningnum kom í veg fyrir að hægt væri að takmarka með lögum eða reglum möguleika íslenskra banka til að ganga þannig fram.
- c) **ÁBYRGÐIR RÍKISINS Í REYND.** Almenningsi var ekki gerð grein fyrir þeim möguleika að ábyrgð á hundruðum milljarða króna, í formi innstæðna í Bretlandi, lægi hjá íslenska ríkinu. Segja má að stjórnvöld í heild, ráðuneytin sem og stofnanir þeirra hafi verið sofandi í þessu máli. Það kemur best fram í því að eftir hrúnið voru uppi mismunandi skoðanir og deilur innan lands sem milli landa um nákvæmlega hvernig með svona mál væri farið.
- d) **PENINGAMÁLASTEFNAN.** Frá því snemma árs 2001 hefur Seðlabankinn haft verðbólgaþröskulmið sem sitt meginmarkmið. Er það í samræmi við lög um

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

bankann og samkomulag hans við ríkisstjórnina. Hagkerfið er lítið, opið og gjaldmiðillinn örsmár í alþjóðlegum samanburði. Verðbólgan hefur verið í tveggja stafa tölu síðustu mánuðina og því hefur meginmarkmið peningamálastjórnunar ekki náðst. Verðbólgan hefur reyndar verið vandamál allt frá því að uppsveiflan í efnahagslífinu hófst á árinu 2004. Stór mistök voru að bregðast ekki hart við lánopunslunni þegar árin 2004-5. Ekki hefur verið nægilega mikil fagleg umræða um peningamálastjórnunina. Sérstakar fræðilegar úttektir á peningamálastefnunni og meiri almenn og sérhæfð umræða hefði verið til hins góða, fyrir Seðlabankann, stjórnvöld og íslenskan almenning. Háir stýrivextir hvöttu almenning og fyrirtæki til að taka erlend lán og erlenda aðila til að fjárfesta í íslenski krónu vegna vaxtamunar en þar með hækkaði gengi hennar sem varð aðal miðlunartæki peningastefnunnar gegn verðbólgu. Um leið og erlendir fjárfestar kipptu að sér höndum leiddi það til gengisfalls krónunnar og tilheyrandi verðbólgu. Seðlabankinn sjálfur hefur haldið sig við þá skoðun að vaxtateki hans dygði í baráttunni við verðbólguna og talið að vandinn væri skortur á trúverðugleika bankans hjá aðilum á fjármálamarkaði og í atvinnulífinu. Þessi afstaða Seðlabankans og skortur á frumkvæði hans en þó ekki síst ríkisstjórnarinnar við að endurmeta peningastefnuna og áhrifamátt hennar var afar óheppileg. Gagnrýni á hendur bankanum hefur beinst að stjórnendum hans en umræðan um störf bankans og stefnu þarf að vera fagleg og má ekki vera pólitískt lituð sem hún varð ekki síst vegna þess að í bankastjórn Seðlabankans hafa löngum setið fyrrum valdamenn þjóðarinnar og stjórnmalamenn.

- e) **ÚTGJALDASTEFNA RÍKISINS OG SVEITARFÉLAGA** studdi ekki yfirlýst markmið stjórnvalda og Seðlabankans um efnahagslegan stöðugleika og hjálpaði ekki nóg til í viðleitni bankans að ná tilætluðum árangri. Hlutdeild ríkisútgjalda í heild eða samneyslu á vegum ríkisins í landsframleiðslu hefur reyndar verið nokkuð stöðugt í heilan áratug en vöxtur opinberra umsvifa frekar komið fram hjá sveitarfélögum. Vissulega jukust skatttekjur mikið og ríkissjóður var hin síðari ár rekinn með myndarlegum afgangi og skuldir hans greiddar niður að stærstum hluta meðan hallarekstur hefur löngum verið vandamál hjá sveitarfélögum. Eftir á að hyggja var afgangur af rekstri hins opinbera ekki nægilega mikil ekki síst vegna þess að skatttekjurnar hvíldu ekki á nægilega traustum grunni, hvorki hjá ríki eða sveitarfélögum.
- f) **ÞENSLUÁHRIF ÍBÚDALÁNASJÓÐS.** Þrátt fyrir að það hafi verið kosningaloforð Framsóknarflokksins að Íbúðalánasjóður veitti 90% húsnæðislán og stórhækkaði lánshámörk, lagði Sjálfstæðisflokkurinn blessun sína yfir þau loforð og uppfyllti með Framsókn. Þessi gjörningur var vanhugsaður og óheillaskref. Misvægið sem kapphlaup bankanna og Íbúðalánasjóðs leiddi af sér var stórslys. Þá er ekki síst ámælisvert að Sjálfstæðisflokkurinn skyldi láta yfir sig ganga rýmkun á útlánareglum á ný í aðdraganda kosninga 2007 rúmu hálfu ári eftir að þær höfðu verið þrengdar um mitt ár 2006. Þetta gaf ný en fölsk skilaboð til almennings og fyrirtækja um að óhætt væri að halda áfram óhóflegum framkvæmdum og fjárfestingum í íbúðum og öðrum fasteignum.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

- g) **ÓFULLKOMNAR UPPLÝSINGAR.** Talnaefni um tekjur og gjöld af eignum og skuldum Íslendinga voru afar ófullkomnar í hagskýrslum. Þannig kom það fram í þjóðhagsreikningum ár eftir ár að ávöxtun á eignir Íslendinga erlendis væri lægri en vaxtakostnaður af erlendum skuldum. Á sama tíma margfölduðust eignirnar og skuldirnar og því ljóst að ekkert eðlilegt samhengi var í þessum tölum og þær gáfu afar villandi mynd af því sem var raunverulega að gerast. Samt voru þessar ófullkomnu upplýsingar grundvöllur ákvarðanatöku og settar fram sem opinber lýsing á stöðu hagkerfisins. Sams konar vandi hefur verið varðandi talnaefni um fjárfestingar í íbúðum og atvinnuhúsnaði sem líka veikti allan grunn ákvarðanatöku. Þrátt fyrir að margoft væri bent á þessa veikleika í upplýsingum var lítið sem ekkert aðhafst til þess að koma þessum málum í lag.

2) YFIRSTJÓRN (YFIRSÝN) FJÁRMÁLA- OG PENINGAMÁLA, EFTIRLIT OG REGLUVERK

- a) Innganga Íslands í EES fól í sér að Ísland fékk aðgang að innri markaði Evrópusambandsins og tók upp evrópskar reglugerðir, m.a. um fjármagnsmarkaði og fjármálafyrirtæki. Allt regluverk og eftirlitskerfi með fjármálafyrirtækjum var með sama hætti og tíðkast í nágrannalöndunum. Þótt deila megi um lagaramma og reglugerðir, er ljóst að samhliða þessu láðist að styrkja nægilega fjármálaeftirlit og umsjónarvald og ábyrgð Seðlabankans. Ljóst mátti vera, miðað við hvernig eftirliti og umsjónarvaldi er háttáð í þeim löndum sem búa við sambærilegt fjármálakerfi, að mikil þörf var á styrkara eftirlitskerfi fjármálafyrirtækja á Íslandi.
- b) **FME.** Mikil krosseignatengsl og vensl nokkurra stórra hluthafa virðast hafa leitt til þess að rekstur fjármálafyrirtækja varð keimlíkur rekstri mikið skuldsettra eignarhaldsfélaga – þar sem áhættustýringu virðist annað hvort ekki hafa verið beitt eða ekki á fullnægjandi hátt. FME hefur úrræði til að fylgjast með slíku og úrræði til að krefjast breytinga. Ríkið hefði hugsanlega átt að beita sér fyrir því að fá erlenda sérfræðinga til liðs við eftirlitsstofnanir fjármálamarkaðarins á Íslandi. Fólk sem hefði haft sérþekkingu á bankarekstri í alþjóðaumhverfi, þeim markaði og þeirri tegund hagkerfis sem við vorum að ganga inn í. Eftirlitsstofnanir áttu og erfitt með að keppa um innlent starfsfólk með reynslu og þekkingu á fjármálageiranum, enda fjárframlög til FME í litlu samræmi við vöxt bankakerfisins, sem aftur vekur upp spurningu um hvort eftirlitið hafi getað sinnt sínum skyldum.
- c) **YFIRSÝN FJÁR- OG PENINGAMÁLA.** Þrjú ráðuneyti fara með yfirstjórn efnahags, viðskipta- og fjármála; þ.e. forsætis-, fjármála- og viðskiptaráðuneyti. Eftirlit með fjármálafyrirtækjum hefur verið höndum þriggja aðila, Viðskiptaráðuneytisins, FME og Seðlabankans. Við þessar aðstæður er alltaf hætt á að yfirsýn skorti, boðleiðir verði flóknar og ábyrgð óljós. Þá kann þekking að dreifast um of. Mikill vafi leikur á hvort skynsamlegt hafi verið að aðskilja

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Seðlabanka Íslands og FME á sínum tíma.

Eftirlitskerfi og umsjónarvald opinberra stofnana, s.s FME, Seðlabanka og ráðuneyta var ófullnægjandi. Nægjanlegu aðhaldi og eftirliti var greinilega ekki sinnt. Það liggur fyrir að í lögum um Seðlabankann og Fjármálaeftirlitið er gert ráð fyrir nánu samstarfi þessara stofnana og milli þeirra er í gildi sérstakur samstarfssamningur. Samt hefur komið fram að samstarfið var hvorki nægilega virkt eða náíð og einkenndist meira að því að hvor aðilinn um sig vildi verja sitt hlutverk frekar en að vinna saman við að ná sameiginlegum markmiðum.

d) **AÐGERÐAÁÆTLUN STJÓRNVALDA NÁÐI EKKI FRAM AÐ GANGA.**

Alvarlegar athugasemdir voru gerðar við viðskiptalíkan, stækkun og framferði íslensku bankanna og sýnt var fram á með rökum að bönkunum væri bráð hættu búin snemma árs 2006. Öflugri viðbrögð opinberra aðila á þeim tíma hefðu getað takmarkað það mikla og tjón og vanda sem við stöndum frammi fyrir. Ríkið setti á fót samráðshóp í febrúar 2006 um "fjármálastöðugleika og viðbrögð". Að þessu samkomulagi komu: forsætisráðuneyti, fjármálaráðuneyti, viðskiptaráðuneyti, Fjármálaeftirlit og Seðlabanki Íslands. Nefndin hélt tíða fundi, skiptist á upplýsingum og gerði viðbúnaðaráætlanir. Svo virðist sem viðleitni stjórnvalda til að m.a. að draga saman efnahagsreikninga bankanna hafi ekki borið tilætlaðan árangur og starf nefndarinnar ekki skilað sér.

3) **EINKAVÆÐING BANKANNA.**

Óumdeilt er að rétt hafi verið að einkavæða þá banka sem voru í eigu ríkisins árið 2002. Með því leystist úr læðingi kraftur sem var atvinnulífínu nauðsynlegur. Pólitísk fyrirgreiðsla skyldi líða undir lok og skilvirkni markaðarins ráða. Þetta ferli hófst raunar árið 1990 þegar Útvegsbankinn var sameinaður minni bankastofnunum og úr varð Íslandsbanki og lauk þegar Landsbankinn og Búnaðarbankinn voru að fullu einkavæddir. Mjög er hins vegar gagnrýnt hvernig var staðið að einkavæðingu þessara tveggja banka. Ferlið var ógagnsætt og hagstæðari tilboð fyrir ríkissjóð á alla hefðbundna mælikvarða voru sniðgengin. Ekki var fylgt upphaflegri aðferðafræði, s.s. um dreifða eignaraðild. Bankarnir lentu, að einhverju marki eftir pólitískum línun, í höndum aðila sem voru reynslulitlir í bankastarfsemi (alþjóðlegri sérstaklega). Stjórnvöld sögðu almenningi að engin ríkisábyrgð væri á bönkunum, ef svo hefði verið hefði verið vera hærra, en sú varð raunin.

Meðferð sparifjár er alltaf viðkvæm og þarf að vera háð ströngum síðalögmálum, auk öruggar framkvæmdar laga og reglugerða. Margt í upphaflegri aðferðafræði við einkavæðingu ríkisbankanna tveggja var heppilegt s.s. að gera ráð fyrir mjög dreifðri eignaraðild. Að þessu öllu skal hyggja þegar kemur að því að einkavæða bankana á ný. Það ferli taki mið af þeim augljósu mistökum sem gerð voru við einkavæðingarferlið hið fyrra.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

4) **ÞJÓÐHAGSSTOFNUN LÖGD NIÐUR OG EKKERT KOM Í STAÐINN.**

Það hefur ekki verið skýrt með fullnægjandi hætti af hverju ÞHS var lögð niður á sínum tíma. Stofnunin hafði gegnt mikilvægu hlutverki við stjórn efnahagsmála um áratugi með faglegri upplýsingagjöf til stjórnvalda. Mikilvægur þáttur í starfsemi ÞHS var að leggja sjálfstætt mat á þróun efnahagslífisins og einstakra þátta þess. Þess utan var stofnunin einstökum þingmönnum, Alþingi, hagsmunaðilum og fleirum til ráðgjafar og umsagnar. Það má telja vafalaust að mikið gagn hefði verið af sjálfstæðri og faglegri umsögn og mati ÞHS, eða sambærilegrar stofnunar, á þróun efnahagsmála á seinustu árum.

Greiningadeildir bankanna héldu að almenningi og fyrirtækjum einhliða greiningum og mati á íslensku efnahagslífi, en sárlega vantaði faglega og gagnrýna umfjöllun um efnahagsástandið, stöðu og framtíðarhorfur.

5) **STÆRD BANKAKERFISINS** sem hlutfall af vergri landsframleiðslu (VLF) jókst stöðugt og hratt. Við þessari þróun var varað en viðbrögðin voru ekki nóg og bankarnir ekki beittir þeim þrýstingi sem nægði til að rífa seglin og þá heldur ekki gripið til aðgerða til þess að draga úr áhættunni fyrir svo lítið land að hafa jafn stórt bankakerfi. Enda má segja að ríkur og almennur velvilji hafi ríkt í garð bankanna og árangurs þeirra sem skapaði þúsundir hálaunastarfa fyrir ungt og vel menntað starfsfólk, háar skattgreiðslur og margvísleg önnur jákvæð áhrif sem allt samfélagið naut góðs af meðan vel gekk.

Forystumenn í samfélaginu, bæði í atvinnulífinu og stjórnámálum hvöttu eindregið til þess að bankarnir hefðu sem best skilyrði til vaxtar út frá því að vera með höfuðstöðvar sínar á Íslandi. Reyndar má líta svo á að það hafi verið mistök að hvetja ekki bankana til þess að færa reikninga sína í evrum eða annarri erlendri mynt. Slíkt hefði tvímælalaust styrkt bankana sjálfa og jafnframt dregið úr þensluáhrifum þeirra meðan gengi krónunnar fór hækkandi og hagur þeirra batnaði og útlánageta jókst á fölskum forsendum.

Með öllu skal samt ósagt látið hvort þrýstingur og tilmæli frá ríkisstjórninni, Seðlabankanum eða Fjármálaeftirlitinu hefðu borið árangur enda var það sannarlega ekki til vinsælda fallið að standa gegn straumnum og vara við meðan vel gekk. Vilji bankanna og eigenda þeirra til útrásar og útþenslu var mikill. Í frjálssu hagkerfi hafa stjórnvöld ekki beint og óskorað boðvald yfir fyrirtækjum. Því hefði þurft inngríp stjórnvalda, e.t.v. sérstaka lagasetningu til hamla útþenslu bankana. Vandséð er að almennur pólitískur vilji hefði verið fyrir því, á árunum frá 2006 og fram á árið 2008, en í ljósi sögunnar hefðu slíkar aðgerðir a.m.k. takmarkað skaðann sem við stöndum nú frammi fyrir. Á hinn bóginn er löngu vitað að styrk stjórn peningamála og vandað og virkt eftirlit með starfsemi fjármálakerfisins eru meðal þeirra verkefna sem almannaheill beinlínis krefst að sé á hendi ríkisvaldsins, því það leiðir til þjóðarógæfu þegar illa fer.

Þær stofnanir sem áttu að veita eftirlit og aðhald sofnuðu á verðinum. Ekki var nægur skilningur á áhættustýringu, eftirliti og mögulegum afleiðingum þess að gríðarmikil skuldsetning bankanna og eigenda þeirra gæti lent á almenningi á Íslandi, svo sem lán Seðlabanka Íslands til bankanna – sem svo varð raunin.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Ábyrgð eigenda og stjórnenda bankanna, sem vissu að þeir treystu á vanmegnugan Seðlabanka sem lánveitenda bankanna til þrautavara, er mikil. Þegar upp er staðið er ljóst að þeir sem réðu ferðinni í bönkunum tóku áhættu sem var umfram það sem þeir réðu við sem sannast af falli bankanna. Í þessu sambandi skiptir ekki höfuðmáli að gjörbreyttar aðstæður á erlendum fjármálamörkuðum urðu á endanum til þess að þeir hrundu en fyrir því mátti líka hugsa. En það var ekki aðeins eigin áhætta sem var greinilega umfram getu heldur var einnig tekin gríðarleg áhætta fyrir hönd samfélagsins alls sem það nú geldur þegar illa fór.

Vissulega er það ávallt þannig að almenningur og samfélagið allt njóta þess þegar vel gengur í atvinnulífínu og þá sérstaklega þegar lykilyfirtæki eða atvinnugreinar njóta velgengni. Og að sama skapi bitnar það á almenningi og öllu samfélaginu þegar illa fer í atvinnurekstri. Þetta hefur þjóðin fengið að reyna áður t.d. með síldarhruninu á 7. áratug síðustu aldar og fjöldi byggðarlaga um allt land hefur lifað sætt og súrt eftir því hvernig gengið hefur í atvinnulífínu.

Öllum atvinnurekstri fylgir áhætta og miklu máli skiptir að það sé virðing borin fyrir bæði nauðsyn þess að taka áhættu í rekstri og þeim afleiðingum sem áföll geta leitt yfir samfélagið. Áhættan sem tekin er af fyrirtækjum verður að vera jafnt í þágu þeirra sjálfra sem og samfélagsins í heild. Þannig myndast nægilegur skilningur og samstaða um nauðsyn framtaks og áhættutöku.

Ljóst er að í aðdraganda bankahrunsins skorti mikið á þessa samstöðu um áhættuna sem verið var að taka og skilning á henni. Þeir sem réðu ferðinni í útþenslu bankakerfisins gerðu almenningi og stjórnvöldum ekki næga grein fyrir henni (ef þeir þá mátu hana rétt sjálfir) og stjórnvöld höfðu hvorki skilning á henni né gerðu þær ráðstafanir sem hægt var til að draga úr henni eða gera hana viðráðanlegri. Og þegar einhverjir úr hópi forystumanna atvinnulífsins, embættismanna, stjórnálmanna eða meðal almennings mælti varnaðarorð var ýmist ekki samstaða um nauðsynlegar aðgerðir eða lítill skilningur á því að vandi væri á höndum. Fjölmíðlar voru í sínum hefðbundna farvegi og veittu hvorki viðeigandi aðhald né gagnrýni.

- 6) **SAMKEPPNI.** Gott siðferði og virk samkeppni eru forsendur frjálsræðis í viðskiptum. Sjálfstæðisflokknum ber að líta eftir þessu og tryggja nægilega vel, en það var ekki gert. Mikilvægt hefði verið að Sjálfstæðisflokkurinn beitti sér fyrir því að styrkja framkvæmd laganna. Það hefur skapast sú hefð í ýmsum eftirlitsstofnunum að leggja of mikla áherslu á minni háttar mál og einstök lítill atriði í stórum málum sem skipta litlu þegar veigamikil og alvarleg meint brot eru til umfjöllunar. Þetta hefur leitt til þess að mál hafa tekið óhóflega langan tíma sem bæði vegur að réttaröryggi þeirra sem í hlut eiga en skapar jafnframt þá ímynd að viðkomandi stofnanir séu ekki starfi sínu vaxnar. Þetta er ekki síst bagalegt þar sem t.d. samkeppnislöggjöfin hefur aldrei verið mikilvægari en einmitt nú og allt samfélagið á mikið undir því að starfsmenn Samkeppniseftirlitsins rísi undir þeirri ábyrgð sem á þeim hvílir. Íslenski markaðurinn er lítill og það er mikilvægt að sporna við skaðlegum áhrifum af fákeppni sem óhjákvæmilega verður til við þessar aðstæður. Á umliðnum árum hefur það veist nokkrum aðilum tiltölulega auðvelt að ná að eignast markaðsráðandi hlut í mikilvægum atvinnugreinum og alltaf þarf að vera á varðbergi gagnvart því að sú staða sé misnotuð. Sú ímynd hefur myndast af Sjálfstæðisflokknum að

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

hann ráði ekki við þessi mál og því sætir hann gagnrýni bæði hjá almenningi þar sem þau sjónarmið heyrast að ekki sé verið að taka nægilega hart á málum og líka hjá sakborningum og öðrum þeim sem liggja undir grun að þeir búi við óþolandi óvissu og tafir við úrlausn mála.

7) ÖNNUR ATRIÐI

- a) **Efnahagsbrotadeild lögreglunnar.** Rétt hefði verið að huga sérstaklega að því að styrkja efnahagsbrotadeild lögreglunnar samhliða miklum vexti fjármálageirans.
- b) **Fjölmiðlalög.** Nauðsynlegt hefði verið að tryggja að fjölmiðlar gætu ekki verið í meirihlutaeigu eins manns eða fyrirtækjasamstæðu eða ríkisins. Tryggja hefði þurft dreifða eignaraðild markaðsráðandi fjölmiðla til að gæta hlutleysis. Samþjöppun á eignarhaldi fjölmiðla hefur verið óeðlileg og skaðleg íslensku samfélagi með mjög einhliða framsetningu fréttu.
- c) **Gegnsæi/siðgæði.** Sjálfstæðisflokkurinn hefði mátt beita sér fyrir meira gegnsæi í viðskiptum almennt og eflingu siðgæðis. Eins og málum er háttað nú, sjá allir nauðsyn þess að umgangast frelsi af ábyrgð. Til að “markaðurinn” gæti leiðrétt sjálfan sig þurftu að liggja fyrir betri upplýsingar. Upplýst ákvörðun er forsenda farsællar ákvörðunar. Varðandi siðgæði er gott að ganga á undan með góðu fordæmi.
- d) **Styrking þingræðis.** Einmitt þegar Sjálfstæðismenn voru í fyrirsvari fyrir þjóðina hefði átt að leiða til lykta nauðsynlegar breytingar á valdajafnvægi þings og framkvæmdavalds. Aðgengi þingmanna að sérfræðingum hefði mátt bæta verulega.
- e) **Óvirk gjaldmiðilsumræða.** Hik Sjálfstæðisflokksins fram að falli bankanna, við að ræða Evrópumál, peningastefnu, myntina, ríkisfjármál og störf Alþingis hefur haft skaðleg áhrif. Sjálfstæðisflokkurinn hefði átt að koma á sterkari umræðuhefð í grasrótinni. Flokkurinn verður að hlusta á baklandið, og má ekki veigra sér við að ræða eldfim mál áður en í óefni er komið. Sjálfstæðisflokkurinn þarf að virkja sem flesta flokksmenn og stuðla að skoðanaskiptum og umræðu, grasrótin þarf að taka virkari þátt í stefnumótun flokksins. Sú skoðun er mjög útbreidd í atvinnulífinu og innan Sjálfstæðisflokksins að gjaldmiðillinn og stjórn á meðferð hans hafi átt stóran þátt í því að ástandið hér á landi er verra en víðast hvar í nágrenni okkar. Margir telja gjaldmiðilinn óbrúklegan en virk og ábyrg umræða innan Sjálfstæðisflokksins komst aldrei af stað fyrir en síðastliðið haust, né heldur hafði ríkisstjórnin forgöngu um umfjöllun um málið á sínum vettvangi með þeim hætti að það gæti haft breytingar í för með sér.
- f) **Upplýsingagjöf.** Bæði fyrir og eftir hrun íslensks fjármálamarkaðar er upplýsingagjöf Sjálfstæðisflokks áfátt, bæði til félagsmanna sinna (ótrúlega lítil notkun nets og þeirra tæknínýjunga sem bjóðast) og ekki síður þjóðarinnar allrar.
- g) **Pólítísk ábyrgð.** Það skýtur skökku við að á ríflega 100 dögum eftir eitt mesta efnahagshrun vestræns ríkis á friðartímum var enginn kallaður til ábyrgðar af hálfu

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Sjálfstæðisflokksins. Þau skilaboð til þjóðarinnar, að enginn beri pólitíska ábyrgð eru röng. Hér dugir séríslensk skilgreining á pólitískri ábyrgð ekki. Pólitísk ábyrgð snýst ekki um að kjörinn fulltrúi eigi að sitja sem fastast þrátt fyrir mistök hans sjálfs eða undirmanna, heldur hið gagnstæða. Að standa upp og fara þegar áföll verða þótt engin lög hafi verið brotin af viðkomandi þarf að komast inn í íslenska stjórn málahefð. Mennt þurfa að láta framtíðarhagsmunum njóta vafans og ekki láta sína persónu vera fyrir.

- h) **Pólitískar stöðuveitingar.** Sjálfstæðisflokknum hefur verið legið á hálsi að hafa staðið fyrir pólitískum stöðuveitingum. Hér verður Sjálfstæðisflokkurinn að taka af skarið og heita því og sjá til þess að opinberar stöðuveitingar verði ákveðnar á faglegum og hlutlægum grundvelli. Sjálfstæðisflokkurinn hefði átt að beita sér fyrir því að skera á tengsl stjórn mála flokka, ríkisstofnana og viðskiptabanka.
- i) **Yfirlýsingar stjórnvalda.** Skilyrðislausar stuðningsyfirlýsingar stjórnvalda við bankana, (í fjölmíðlum heima og heiman) sem í fólst óbein ábyrgð eru gagnrýni verðar. Erlendir lánveitendur veittu bönkum, sérstaklega síðustu tvö árin, aðgang að gífurlegum fjárhæðum, sem þeir máttu vita að ekki gátu endurgreiðst nema af almannafé.

IV. AÐRAR ÁBENDINGAR

Um neðangreind atriði er ekki meirihlutavilji í nefndinni til að setja beint undir kaflann „Hvað áttum við gera betur“. En það er nauðsynlegt að þessi sjónarmið komi fram svo að sjálfstæðismenn geti sem flestir lagt mat á það hvort þeir séu sammála þessu mati eða ekki.

- 1) Innganga í EES (sjá nánari rökstuðning í Viðauka 1).
- 2) Stuðningsyfirlýsing Íslands við innrás Bandaríkjamanna í Írak. Bæði stuðningsyfirlýsingin og ákvörðunartökuferlið. (Enginn rökstuðningur fylgir)
- 3) Neyðarlög (Sjá nánar viðauka 2)
- 4) Stjórn skipulag og stjórnarskrá (sjá nánar Viðauka 3)

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

V. NIÐURLAG

Það er margt sem Sjálfstæðisflokkurinn hefði mátt gera betur eins og rakið er hér að framan. Sjálfsgagt má finna fleiri dæmi um mistök eða eitthvað sem betur mátti gera en hér eru nefnd. Nú er flokknnum nauðsynlegt að líta til þessarar gagnrýni og sjá til þess að mistök af þessum toga endurtaki sig ekki. Engin þeirra mistaka sem hér hafa verið nefnd má rekja til stefnu flokksins. Grunnildi Sjálfstæðisflokksins brugðust ekki, heldur fólk. Hrun íslensks efnahagskerfis orsakast af mörgum samverkandi þáttum, þ.m.t. rekstri eigenda og stjórnenda bankanna (sem settu þá í þrot), mistökum stjórnvalda, bankakreppunni og lausafjárþurrð í heiminum. Sjálfstæðisflokkurinn getur einvörðungu borið ábyrgð á fulltrúum sínum og þeirra aðgerðum eða aðgerðaleyfi þeirra, en ekki bankamönnum eða stöðu alþjóðasamfélagsins hverju sinni. Við þurfum að læra af þeim mistökum sem við höfum gert og fylgja stefnu Sjálfstæðisflokksins. Aldrei hefur verið mikilvægara en nú að hafa í heiðri stefnu Sjálfstæðisflokksins í því uppbyggingarstarfi sem fram undan er.

Eftirtaldir störfuðu í vinnuhóp Endurreisnarnefndarinnar um „Uppgjör og lærdóm“:

Sigurður Örn Ágústsson, formaður
Árni Árnason, Baldur Halldórsson, Brynhildur Maack, Eiríkur Bragson, Guðjón Sigurbjartsson, Guðmundur Kjartansson, Hannes G Sigurðsson, Helgi Steinar Karlsson, Herdís Sigurjónsdóttir, Jóhann Heiðar Jóhannsson, Kristján Hreinsson, Loftur Altice Þorsteinsson, Markús Jónsson, Ólafur Klemensson, Páll Bragason, Pétur Blöndal, Skafti Harðarson, Stefán S. Guðjónsson, Sveinbjörn Jónsson og Þór Vilhjálmsson

Auk aðkomu og athugasemda fjölda annarra.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Viðauki 1

Hugleiðingar Lofts Altice Þorsteinssonar um að EES:

Alþingi getur leyft, bannað eða takmarkað athafnir landsmanna. Hvað sem það gerir, ber það ábyrgð á ákvörðuninni. Skaðabótaábyrgð myndast ef Alþingi gætir ekki eðlilegs meðalhófs. Hins vegar ber Alþingi ekki ábyrgð á stjórnarskrárákvæðum. Þar stendur þjóðin sjálf til ábyrgðar.

Með inngöngu í EES 1. janúar 1994 var stigið skref sem við fyrstu sýn virtist sumum heilladrjúgt, en átti eftir að verða örlagaríkt. Beint orsakasamband er á milli inngöngunnar og þeirra stórkostlegu erfiðleika sem Icesave reikningar Landsbankans eru að valda okkur. Alþingi hafnaði kröfu margra um þjóðaratkvæði og kaus því að bera sjálft ábyrgð á inngöngunni í Evrópska efnahagssvæðið.

Inngangan í EES kom í stað tvíhliða fríverslunarsamnings frá 1972, sem landið hafði við Efnahagsbandalag Evrópu (EB). Tvíhliða samningurinn hefði ekki leyft stofnun innlánsreikninga Íslensku bankanna erlendis og því var með inngöngunni gerð stefnubreyting, sem sannanlega leiddi til Icesave hörmunganna og var samningurinn algjörlega á ábyrgð Alþingis. Hin neikvæðu áhrif samningsins eru staðreynd og þau hverfa ekki þótt einhver jákvæð áhrif megi mögulega rekja til hans.

Ákvörðun Alþingis um inngöngu í EES var umdeild og samþykkt með naumum meirihluta þingmanna, eða 33 þingmönnum af 63. Andvígir voru 23 en 7 sátu hjá. Sjálfstæðisflokkurinn var klofinn um málið, þótt flestir þingmenn hans hafi greitt atkvæði með samningnum. Aþýðuflokkurinn var einhuga um EES samninginn, eins og ávallt þegar afsal landréttinda var til umræðu. Samfylkingin, rétt borinn arftaki Aþýðuflokks, er enn við sama heygardshornið.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Viðauki 2

Hugleiðingar Kristjáns Hreinssonar um Neyðarlögin:

Setning neyðarlaga eins og þau voru sett 6. október voru mistök. Með lögnum yfirtók ríkið eignir, skuldir og skuldbindingar bankanna umfram það sem áður var. Með lögnum var einnig breytt tryggingum sem áður giltu, þ.e. allar bankainnistæður voru tryggðar en trygging vegna skuldabréfa bankanna fór aftar. Þá var réttur hluthafa (eigenda bankanna) fótum troðinn og eignir þeirra þurrkaðar út á einu bretti (ef einhverjar eignir voru eftir). Spurning er alltaf um ábyrgð eigenda ef illa gengur. Hversu langan tíma mun taka að vinna aftur traust hluthafa gagnvart ríkisvaldinu? Hvað með brot á jafnræðisreglu þegar innlend starfsemi bankanna er flutt í nýja banka en erlend starfsemi þeirra sett í gjaldþrot? Hvernig eiga útlendingar að geta skilið það að sett séu lög á einni nóttu sem breyta öllum forsendum? (Er þetta ein af ástæðum beitingar hryðjuverkmalaga?). Enginn trúði því að ríkið hefði bolmagn til að bjarga rekstri bankanna. Það er gegn skoðun sjálfstæðisstefnunnar að ríkið sé betur til þess fallið að sjá um rekstur fyrirtækja heldur en einkaaðilar. Eðlilegra hefði verið að neyðarlögin hefðu eingöngu heimilað stofnun nýs ríkisbanka sem hefði, ef á hefði þurft að halda, getað tekið yfir rekstur banka sem færu í þrot.

Endurreisnarnefnd Sjálfstæðisflokksins

Uppgjör og lærdómur

Viðauki 3

Hugleiðingar Guðjóns Sigurbjartssonar um Stjórnskipulag og stjórnarskrá:

Sjálfstæðisflokkurinn hafði ásamt öðrum flokkum, verið við stjórn ríkisins í 18 ár þegar kom að hruninu. Ýmislegt hafði áunnist en meinin grófu um sig eins og kom í ljós við fallið. Það hafði í mörg ár skorti á góða hagstjórn og fyrirbyggju varðandi hættur sem leyndust vegna útpenslu bankanna. Það er eðlilega horft inn á við í flokknum og ýmislegt hefur komið í ljós sem hver og einn ráðamanna og viðkomandi ríkisstofnanir hefðu getað gert betur. En getur ekki verið að hluti vandans sé sjálft stjórnkerfi ríkisins? Það má efa að það sé gott fyrirkomulag að einn maður geti á sama tíma leitt stærsta stjórnmalaflokk landsins, ríkisstjórnina og Alþingi. Hugtakið ráðherraræði hefur verið nefnt. Það virðist nokkuð mikið til í því.

Það þarf að skoða vel hvort ekki þurfi að breyta stjórnarskrá lýðveldisins á allróttækan hátt. Þar hefur lengi komið til álita að kjósa ætti forsætisráðherra beinni kosningu og Alþingi í sér kosningum. Þar með yrðu betri skil á milli Alþingis og framkvæmdavaldsins. Þessi skil geta verið afar gagnleg þegar kemur að mikilvægi rökræðu varðandi álitamálin o.fl. Einn maður getur þá ekki mótstöðulítið komið áfram tiltekna stefnu, hvort sem hún er góð eða slæm, án gagnrýnninnar umræðu. Framkvæmdavaldið yrði faglegra og hlutverkið skýrara. Forsætisráðherrann gæti valið með sér ráðherra innan sem utan þings. Hann væri ekki jafnframt formaður stjórnmalaflokks. Formenn stjórnmalaflokka myndu leiða sína flokka í Alþingiskosningum og myndu hafa hugann við þingið og baráttuna á því sviði, en sá sem biði sig fram sem forsætisráðherra myndi hafa hugann við framkvæmdahluta stjórnkerfisins.

Hluti af þessum breytingu yrði að leggja forsetaembættið niður enda myndi embættið ekki passa inn í hið nýja skipulag og vera óþarft með öllu. Það má reyndar spyrja sig hvort það er ekki óþarft jafnvel eins og nú háttar. Forsætisráðherrann myndi þá væntanlega kallast forseti lýðveldisins.

Það er full ástæða fyrir Sjálfstæðisflokkinn að greiða fyrir og taka virkan þátt í svokölluðu stjórnlagabingi. Hér gæti orðið um mikilvæg kaflaskil í þróun lýðveldisins Íslands að ræða og Sjálfstæðisflokkurinn á að vera með í slíkum tímamótum. Annað væri synd og skömm.